

סוד ארבעת המינים הנטוע במשנה

עבודת התיקון שבמצות ארבעת המינים

א. פתיחה

במאמר זה נחזור להבנת משמעותה של מצות ארבעת המינים.¹ למרות שכבר נאמר בסוגיה זו רעיונות רבים, דומה שדברים יסודיים בסוגיה זו עודם חבויים, ויש מה להרחיב בהם. אופני הלימוד שבהם נשתמש לא ללמד על סוגיית ארבעת המינים לבדה יצאו, אלא על מרחב גדול יותר של סוגיות, ולכן נשתדל להבהיר במהלך לימודנו לא רק את המסקנות כי אם גם את הדרכים המובילות אליהן, דרכים שבתאורם גם נפתח.

ב. המשנה והתוכן הרעיוני

היסוד הבולט שממנו ניכנס אל הסוגיה עוסק בעולמה של המשנה. לרוב, המשנה איננה המקור המקובל ללימוד משמעותן הפנימית של המצוות. מעט מאוד אגדות נכנסו למשנה,² ורוב המשניות עוסקות אך ורק בדינים ובהלכות ולא במקורותיהם ובטעמיהם. לאחרונה נחקרים רבדים נוספים בעולמה הרעיוני של המשנה. בעיקר מתפתח מחקר היבטי העריכה הספרותית שלה,³ אך גם כיוונים נוספים.⁴ רבדים אלו מגלים כי הקשר בין המשנה להיבטים האגדיים והרעיוניים עמוק בהרבה מהנראה במבט ראשון. ברצוננו להסב את תשומת הלב לאופן צורני נוסף וייחודי שבו מבטאת המשנה תכנים רעיוניים.

הפרק העוסק בארבעת המינים, פרק שלישי במסכת סוכה, הוא פרק אשר מכיל הלכות בלבד, אשר נוגעות לארבעת המינים – כשרותם, אופן נטילתם וכדומה – ולא ניתן לכאורה

¹ גרסה קצרה יותר של מאמר זה פורסמה כפרק בתוך: אוריאל עיטם, "ונהר יוצא מעדן – שרשיהם של מועדי השנה בפרשת גן העדן – סוכות", ישיבת ההסדר ירוחם, תשע"ג, עמ' 55-64. כאן הוספנו דגש על ההיבטים המתודולוגיים ועל המקורות שבספרי הקדמונים שבהם משתקף המהלך הרעיוני הנידון.

² הדוגמאות המובהקות לכך נאספו ונסקרו ע"י פרופ' יונה פרנקל במאמרו: "האגדה שבמשנה", בתוך: משה בר-אשר ודוד רוזנטל (עורכים), מחקרי תלמוד, ב: קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים מוקדש לזכרו של פרופ' אליעזר שמשון רוזנטל, עמ' 655-683, מאגנס, ירושלים תשס"ה. יוצאת דופן בעניין זה היא, כמובן, מסכת אבות.

³ דוגמה מובהקת לכך מצויה בעבודותיו של הרב ד"ר אברהם וולפיש.

⁴ ראו דוגמאות שונות לכך בסקירותיו של הרב וולפיש, 'מן הנעשה בתחום המשנה', בגיליונות רבים של כתב העת **נטועים**, היוצא לאור במכללת הרצוג, אלון שבות. דוגמה נוספת לכך מצויה בספרו של הרב יעקב נגן, **נשמת המשנה**, הוצאת גילוי – ישיבת עתניאל, תשס"ז.

ללמוד ממנו על טעם המצוה. אולם להלן נראה, כי מבנה הפרק וסדר ההלכות שבו מחביאים בתוכם את טעמה ומשמעותה של מצוה זו. נעיין אם כן במשניות שבחלקו הראשון של הפרק השלישי שבמסכת סוכה, פרק "לולב הגזול", ונסה ללמוד על עניינם של ארבעת המינים מתוך המבנה הייחודי של חלק זה. ניתוח זה יגלה בפנינו כיוונים חדשים של תכנים רעיוניים המצויים במשנה.

ג. יסודות נוספים

מתוך כך נדגים תופעה מרתקת נוספת. את האישור לתוכן הרעיוני שנחשוף במשנה, ואת מלוא משמעותו, נקבל לא במקורות הרגילים העוסקים בטעמי המצוות – מדרשי האגדה וספרי טעמי המצוות – כי אם בשורה של מקורות 'מקובלים' פחות, ובהם פסוקי התורה, מנהגים והלכות, מקורות מן הקבלה, ואף מטבעות התפילה. מקורות אלו, השונים באופיים זה מזה, נמצאים גם מאשרים זה את זה. מתוך כך, אופיו של התוכן עצמו, יש בו מן המפגש בין הפשט, ההלכה והסוד, כפי שנראה במאמר.

יסוד כללי שלישי שיהיה נדבך מרכזי במאמר (נוסף על המשנה והמקורות הנוספים), הוא התשתית שמהוות פרשיות הפתיחה של התורה – פרשת הבריאה ופרשת גן העדן, למצות ארבעת המינים ולהבנתה על ידינו. פרשיות אלו אינן מהוות תשתית רק למצות ארבעת המינים. ניתן לראות בפרשיות אלו את 'הצופן הגנטי' של התורה כולה, על מאורעותיה ומצוותיה.⁵ מאמרנו יהיה רק דוגמה אחת לסוגיה רחבה זו, שכבר עסקנו בה מזוויות אחרות בעבר.⁶

ד. שלושה מינים ועוד אחד

חלקו הראשון של פרק "לולב הגזול" (פרק ג) דן בגורמי הפסול של ארבעת המינים, ומפרט כיצד מבחינים בין מינים כשרים לפסולים. תבנית המשניות הנידונות בולטת

⁵ ראו למשל את דבריו של רבי יצחק עראמה בספר **עקרת יצחק**, שער ט: "אור התורה הא-לקית והישירותיה והערוותיה מצותיה ואזהרותיה, הנה הם להם כסות עינים לכל אשר אתם מהחסרון בהפסד שלמותם, במה שהיא כלה מראש ועד סוף אינה אלא תקון מה שעווה עלינו הנחש הקדמוני וחזרת הדעת טוב ורע לשיעורו ואל מכונו". ראו גם בדבריו של רבי חיים בן עטר בפירושו לתורה: "כי כל המצות שנתן ה' לישראל אינם אלא לצרף ולנקות את הסיגים אשר סבבו החטא קדמון. כי כל מצות לא תעשה להסיר תחלואי הנפש, וכל מצות עשה להאיר לבחינת הנפש, לצד שעל ידי חטא קדמון הוחשכו מאורי הנפש, ועל ידי שמירת מצות לא תעשה יוסר הפגם, ועדיין תחסר מאורי אורה, ובעשות מצות עשה יאיר אורה" (**אור החיים**, ויקרא יב, ג).

⁶ 'המן מן התורה מנין? פרשת גן עדן כמפתח להבנת המגילה', בתוך: **הדסה היא אתר: ספר זיכרון לזכר הדסה אתר (דסי) רבינוביץ ז"ל – קובץ מאמרים על מגילת אתר**, תשנ"ז, עמ' 205-223; 'הצניעות – מידה באור הדעת', בתוך: **כתנות אור: בירור אמוני בסוגיית הצניעות**, מכון מופת, תש"ס, עמ' 75-100; 'גדול יום הגשמים', בתוך: **צהר**, טז, תשס"ד, עמ' 79-87; 'זאת הפעם עצם מעצמי: לסוגיית ריבוי נשים', בתוך: **מישרים (ביטאון ישיבת ההסדר ירוחם)**, ד, תשס"ו, עמ' 133-143; 'האומנות וצער הפרנסה – בין שכר ועונש לבין מהפכות הנהגה אלוהית', בתוך: **אסופות: כתב עת לענייני אגדה ומדרש**, א, ישיבת ההסדר נתיבות, תשע"א, עמ' 133-151; 'מצות ערבה והושענא רבה', בתוך: **מישרים**, ו, תשע"ב, עמ' 211-221; 'ונהר יוצא מעדן – שרשיהם של מועדי השנה בפרשת גן עדן – סוכות', ישיבת ההסדר ירוחם, תשע"ג.

באחידותה. לכל אחד מהמינים מוקדשת משנה. כותרותיהן של משניות אלו חוזרות על עצמן, והרבה הלכות בהן מקבילות. למשניות יש כותרת חוזרת, למעט משנה ד הקוטעת את הרצף, עניין שאליו עוד נשוב בהמשך:

[א] לולב הגזול והיבש פסול. של אשרה ושל עיר הנידחת פסול...

[ב] הדס הגזול והיבש פסול. של אשרה ושל עיר הנידחת פסול...

[ג] ערבה גזולה ויבשה פסולה. של אשרה ושל עיר הנידחת פסולה...

[ד] רבי ישמעאל אומר: שלושה הדסים ושתי ערבות, לולב אחד ואתרוג אחד...

[ה] אתרוג הגזול והיבש פסול. של אשרה ושל עיר הנידחת פסול...

יש לשים לב לסדרן של המשניות. המשנה בוחרת לסדר את ארבעת המינים כך: תחילה הלולב, אחריו ההדס והערבה, ולבסוף האתרוג. סדר זה תמוה, שכן היינו מצפים מהמשנה ללכת על פי הסדר הכתוב בתורה:

וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרִי עֵץ הַדֶּרֶךְ פֶּתַת תְּמָרִים וְעֶזְרָא עֵץ עֲבֹת וְעֶרְבֵי נַחַל...

[ויקרא כג, מ]

התורה פותחת באתרוג, "פרי עץ הדר", ומשם ואילך הסדר דומה לסדר שבמשנתנו – לולב, הדס וערבה. מלבד הסטייה של המשנה מהסדר של התורה שבכתב, מעורר הסדר שבמשנה קושיה נוספת, כיון שההיגיון שבו פחות ברור. הפרי הוא הפסגה של עולם הצומח, הוא מטרתו וחשיבותו העיקרית של העץ, ומן הראוי שהוא יהיה גם הראשון מבין ארבעת המינים, ובוודאי שלא ראוי שיימנה בסופם.

מעניין שהמשנה איננה המקום היחיד שבו האתרוג נמצא במקום הפחות חשוב. גם האופן שבו מקיימים אנו את המצוה משקף את אותה תופעה. כשאנו נוטלים את ארבעת המינים, אנו מחזיקים את הלולב ההדס והערבה ביד ימין, ואילו האתרוג נמצא ביד שמאל. יד שמאל, כידוע, היא היד החלשה, והחשובה פחות. צירוף עובדה זו מורה כנראה, שמיקומו הפחות חשוב של האתרוג איננו עניין מקרי. הקושיה, אם כן, רק מתעצמת, שהרי האתרוג אמור לכאורה לתפוס את המקום החשוב ביותר.

תופעה דומה חוזרת גם במקום נוסף. לפי מטבע ברכת ארבעת המינים, עומד הלולב במרכז: "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על נטילת לולב". מדוע אין הברכה מעמידה במרכז את האתרוג החשוב, או לפחות מביאה את האדם להזכיר את כל ארבעת המינים במילותיה: "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על נטילת ארבעת המינים"?

קושיה שנייה על מבנה הפרק קשורה למשנה הרביעית. המשנה הרביעית איננה עוסקת בכשרות ארבעת המינים אלא בכמות שצריך לקחת מכל אחד מהם:

רבי ישמעאל אומר: שלושה הדסים ושתי ערבות, לולב אחד ואתרוג אחד. אפילו שנים קטומים ואחד אינו קטום. רבי טרפון אומר: אפילו שלושתם

קטומים. רבי עקיבא אומר: כשם שלולב אחד ואתרוג אחד, אף הדס אחד וערבה אחת.

[משנה סוכה, ג, ד]

כבר הערנו על הקושי שבמיקומה של משנה זו. לכאורה, מקומה הטבעי של המשנה הוא אחרי המשנה העוסקת במין האחרון, באתרוג, או, לחילופין, לפני המשנה הראשונה העוסקת לולב. במקום זה מופיעה המשנה דווקא באמצע דיני כשרות ארבעת המינים, בין הערבה לאתרוג. לא מובן מדוע בחרה המשנה לקטוע את רצף המשניות על המינים הכשרים והפסולים, ולהכניס את המשנה על מספר המינים.

גם תופעה זו משתקפת באופן נטילת ארבעת המינים. איננו נוטלים את כל ארבעת המינים ביד אחת, אלא את הלולב ההדס והערבה ואוגדים יחד ונוטלים ביד אחת, ואת האתרוג ביד אחרת. המשנה בנויה בדיוק באופן שבו מתקיימת המצוה: המשניות על הלולב ההדס והערבה נמצאות יחד, והמשנה על האתרוג בנפרד, כאשר ההפרדה ביניהם נעשית באמצעות המשנה על מספר המינים. מה טעם הדבר?

ה. המשנה החזותית

שתי שאלות העלינו בפרק הקודם ביחס למבנה משניות הפרק, ושתי שאלות מקבילות עלו כשהתבוננו באופן קיום המצוה למעשה. הקבלה זו יכולה להפוך את הקושי לכפול, אולם, ניתן גם להבין שכפילותו של הקושי דווקא פותחת פתח לתשובה.

המשנה מבטאת בתבניתה הייחודית את משמעות העומק של הלכות ארבעת המינים. יסוד הדבר הוא, שהיא מבטאת באופן חזותי את תוכן מצות ארבעת המינים ואת דרכי קיומה. ההקבלה מלמדת, שדווקא בשתי הנקודות שהיו קשות לנו, חבויה משמעות המצוה. גם אם אין בידנו עדיין תשובה, תבנית המשנה וצורת הקיום הם השער אל תוכנה העמוק של המצוה.

עוד נציין, כי ההפרדה בין האתרוג לשאר המינים רמוזה כבר בתורה. כבר במבט ראשון על הפסוק, אפשר למצוא רמז קל להפרדה בין האתרוג ובין שאר המינים. לשון הפסוק היא:

וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן פְּרֵי עֵץ הָדָר כַּפַּת תְּמָרִים וְעֵץ עֵבֶת וְעַרְבֵי נָחַל.

[ויקרא כג, מ]

ו' החיבור מחברת בין הלולב, ההדס והערבה, אך בין הלולב לאתרוג היא איננה מופיעה. הפסוק עצמו רומז אפוא לניתוק בין האתרוג לשלושת המינים האחרים, כפי שראינו במשנה ובאופן הנטילה. כך אמנם מבסס רבי אליעזר את הדין שהאתרוג איננו ניטל עם המינים האחרים באגודה אחת:

אמר לו רבי אליעזר: יכול יהא אתרוג עמהן באגודה אחת? אמרת, וכי נאמר 'פרי עץ הדר וכפת תמרים', והלא לא נאמר אלא 'כפת'.

[בבלי סוכה, לד ע"ב]

ו. חזרה אל העץ האבוד

כעת ננסה להעמיק יותר בדברי הפסוק. התורה מאפיינת אמנם את המינים שצריך לקחת במילים קצרות, אך מקפידה לתת לכל אחד מהם הגדרה כפולה. התורה מגדירה כל מין בהגדרה בוטנית ("הדר", "תמרים" וכו'), אך אינה מסתפקת בכך. בנוסף, התורה אומרת איזה חלק מאותו הצמח אמורים ליטול: צריך ליטול "פרי" של צמח מסוים, "כף" של צמח מסוים ו"ענף" של צמח מסוים. בנוגע לערבה, התורה לכאורה אינה מציינת חלק מסוים שצריך ליטול, אך כיון שבמקום זה היא מציינת את הקשר בין הערבה למים – "ערבי נחל" – נניח כרגע שלקחת הערבה מייצגת את החלק המקשר את הצמח למים, שהוא השורש. אם כן, בארבעת המינים מופיעים כל המרכיבים העיקריים של הצמח: פרי (אתרוג), ענפים (הדס), גזע (לולב) ושורשים (ערבה).⁷

הצומח תופס מקום מרכזי בחג הסוכות, ולאור זאת אפשר לומר שמצות ארבעת המינים באה לקשר את ארבעת חלקיו השונים של עולם הצומח לקב"ה. אפשר גם לומר, שהחלקים הנבחרים הם אלו המיוחדים יותר בעולם הצומח ובהם אנו משבחים את הקב"ה: האתרוג שהוא הפרי המיוחד בהידורו, הלולב אשר דומה לגזע, עומד בראשו של הגזע ומענפיו הולך ונבנה הגזע, ההדס שהוא בעל הענף המיוחד אשר עליו מעבים אותו, והערבה אשר לה שורשים מיוחדים בעלי עוצמה מיוחדת של חתירה למים. אולם נראה שבנטילת ארבעת המינים מתרחש משהו עמוק יותר.

המצוה אינה לקחת ארבעה מינים בפני עצמם, אלא לבצע גם פעולה של איגוד המקשרת אותם יחד.⁸ האיגוד המחבר את החלקים זה לזה יוצר כאן כביכול צמח חדש: עץ שלם שמורכב מהחלקים האיכותיים ביותר; עץ בעל הפרי המהודר ביותר, הגזע והענפים המיוחדים ביותר והחיבור ההדוק ביותר אל המים. אנחנו יוצאים לטבע, מזהים את האיכויות המיוחדות שמפוזרות בו, מחברים אותן יחד בפעולת האיגוד ומקימים לתחייה עץ מושלם, המכיל את כל האיכויות, ומבטא את הברכה השלמה שבעולם הצומח, את הגילוי המלא של הברכה שהקב"ה משפיע בעולם.

כעת כבר נוכל לענות על אחת מהשאלות שבהן פתחנו: מדוע מזכירים דווקא את הלולב בברכה, למרות שנטילים את כל ארבעת המינים. במעשה האיגוד הקמנו מחדש את העץ המושלם, והלולב הוא הגזע של עץ זה. הגזע הוא שדרתו ומרכזו של העץ, ועל כן

⁷ כף התמרים היא חלק מהעץ, וצורתה הייחודית דומה בחלק ממצביה לעץ שלם. היא עלה שבהיותו פתוח הוא בעל צורה של ענף שממנו עצמו יוצאים עלים, או של גזע שממנו יוצאים ענפים. היא מיועדת למצוה במצב הצמיחה הראשוני שלה, שבו הלולב סגור-כפות. הלולב הסגור הוא המשכו העליון של הגזע, וצורתו כשל גזע. בסוף הצמיחה והפתיחה של הלולב, הוא הופך לחלק מן הגזע עצמו, אשר הולך ונוצר מכפות התמרים שמתייבשות שנה אחר שנה.

⁸ במקומות נוספים מוצאים אנו את הזכרת ארבעת חלקי הצמח האחד. עץ מושלם על כל חלקיו מתואר על ידי ירמיה בנבואתו: "בְּרוּךְ הַגִּבֹר אֲשֶׁר יִבְטַח בְּה' וְהָיָה ה' מְבֹטְחוֹ. וְהָיָה כְּעֵץ (עיקר העץ – הלולב) שְׁתוּל עַל מַיִם, וְעַל יוֹבֵל יִשְׁלַח שְׁרָשָׁיו (ערבה), וְלֹא יִרְאֶה כִּי יָבֵא חֹם, וְהָיָה עֲלֵהוּ רִעְנָן (בבחינת ההדס שעליו הופכים את ענפו לעבות), וּבְשָׁנָה בְּצֶרֶת לֹא יִדָּאָג, וְלֹא יִמֵּשׁ מַעֲשׂוֹת פְּרִי (אתרוג, ומעניין שגם כאן פתחו בלולב וסיימו באתרוג)" (ירמיה יז, ז-ח).

⁹ **הערת העורך:** ביחס למצות האגד, ראו מאמרו של הרב ישראל סמט, "ואגדתו על ארץ יסדה – משמעותו של אגד הלולב", המופיע בגיליון זה בפרק ג, עמ' 175-181.

העץ כולו נקרא על שמו.¹⁰ אנו מנענעים את הלולב, כלשון המשנה: "לולב שיש בו שלושה טפחים כדי לנענע בו";¹¹ אנו מנענעים את השדרה של העץ, ויחד אתה מתנועעים החלקים המסתעפים ממנה.

אם נעמיד את הציור המלא העולה ממסקנות אלו, הרי שבמבט פנימי על ארבעת המינים, האתרוג הוא כביכול הפרי של הלולב! מפליא הדבר, שדברים מפורשים בעניין זה נאמרו על ידי האר"י הקדוש. איננו מתיימרים להבין את מלוא המשמעות של דבריו הבאים, העוסקים בשמות הקדושים, אך אם נעקוב אחר דבריו המציגים את ההקבלה בין הספירות למינים, נראה כי תפיסת האתרוג כפריו של עץ הלולב עולה מהם באופן מפורש:

הנה למטה יתבאר כי ד' מינין שבלולב הם רומזים אל ד' אותיות ההוי'...
יסוד הוא הלולב... אתרוג היא המלכות שבו שהיא העטרה... ולכן נקרא (האתרוג) 'פרי עץ הדר', רוצה לומר 'פרי' של היסוד (הלולב) הנקרא 'עץ הדר', והפרי שבו הוא העטרה... וזהו טעם איסור הפרשת האתרוג מן הלולב בעת נטילתו וצריך לחברם יחד.

[שער הכוונות, עניין סוכות, קה ע"ג]

האר"י מסביר כי את הביטוי 'פרי עץ הדר' יש להבין על פי פנימיות התורה באופן אחר מהמקובל, בדרך כלל, בקריאה פשוטה. הביטוי המלא 'פרי עץ הדר' אינו מתייחס לאתרוג בלבד. 'עץ הדר' הוא הלולב (שמקביל על פי תורת הנסתר לספירה התשיעית, ספירת יסוד), ו'פרי עץ הדר' הוא האתרוג (שמקביל על פי תורת הנסתר לספירה העשירית, ספירת מלכות המכונה גם 'עטרה'), שהוא פריו של הלולב. במובן הפנימי, האתרוג הוא, אם כן, פריו של הלולב, ושניהם חלק מעץ אחד!

האר"י מדגיש גם את החובה לחבר את האתרוג אל הלולב,¹² חובה הנובעת מהיותם חלק מאותו עץ.¹³ דווקא חובה זו שהאר"י מדגיש כאן, מחדדת את שהזכרנו בתחילת המאמר על אודות הקושי העולה מהפרדה בין האתרוג – פריו של העץ המיוחד – לשאר חלקי העץ, הפרדה שרמוזה במקרא ובולטת במשניות ובמצות האיגוד. כדי להבין זאת נשוב לעיין בעניינו הכללי של חג הסוכות.

¹⁰ בספר **הזוהר** הלולב מדומה לשדרתו של האדם, אך שם זה מובא בהקשר של דימוי כל ארבעת המינים לאיברי גוף האדם – שדרה, עיניים, שפתיים ולב. ראו **ספר הזוהר**, חלק ג, רנה ע"ב - רנו ע"א (רעיא מהימנא).

¹¹ משנה סוכה, ג, א.

¹² ראו את התלבטותו של רבי יוסף קארו בעניין זה, ואת הכרעתו מכוח סיפור חלומו של המקובל רבי מנחם רקנאטי, **בבית יוסף**, אורח חיים, תרנא, יא (ב), ד"ה אם צריך.

¹³ הניתוק בין הספירה האחרונה, ספירת המלכות, לספירות שמעליה, מכונה על ידי המקובלים בכינוי הלקוח מעולם הצומח – "קיצוץ בנטיעות". המבט הרואה את מצות ארבעת המינים כעוסקת בעץ אחד שלם, ולא באוסף של ארבעה צמחים שונים, מבט שעל פיו מסביר האר"י את האיסור להפריד בין האתרוג ללולב (שהם, כאמור, גילוי של ספירת המלכות ושל ספירת היסוד שמעליה), הופך את הביטוי "קיצוץ בנטיעות" לממשי וברור, ועוד נשוב לכך בהמשך.

ז. אסיף הפירות משכיח את העצים

התורה מקשרת בין עניינו של חג הסוכות כחג האסיף ובין מצות ארבעת המינים. בשונה ממצות הסוכה, שבנוגע אליה לא נזכר קשר כזה במפורש, בעניין ארבעת המינים נאמר:

בְּאֶסְפְּכֶם אֶת תְּבוּאֵת הָאָרֶץ תַּחֲגוּ אֶת חַג ה' שְׁבַעַת יָמִים... וּלְקַחְתֶּם לָכֶם
בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן... וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם שְׁבַעַת יָמִים.

[ויקרא כג, לט-מ]

עניינו של חג האסיף הוא שמחה ביבול, וזה תפקידו. זו אינה רק תחושה השייכת לחווייתו של האדם, אלא גם ציווי של התורה – אדם צריך לשמוח בתבואתו. מצות ארבעת המינים, לעומת זאת, עושה את הדבר ההפוך. בתקופת האסיף, תשומת לבו של האדם מוקדשת לפרי. היא התהליך החקלאי מתרחש בימים אלה. סוף סוף האדם מחזיק בתוצרת שלו, בתוצאה של כל עמלו. בשלב זה עלול האדם להסתכל רק על הפרי, ולראות בעץ מכשיר בלבד, שכל עניינו הוא להיות אמצעי להפקת רווחים. ההתמקדות בתוצאה עשויה להכניס את האדם לעולם של הישגיות, של תחרותיות, שהמטרה היחידה בו היא לרדוף אחרי התוצאה הטובה ביותר. אמנם אין זו כוונת התורה בצוותה על השמחה ביבול, אך זה עלול להיות המחיר של שמחה זו.

אילו היינו באים מתוך תחושה זו, המאפיינת את האסיף, ליטול את ארבעת המינים, היינו מביאים עמנו רק את האתרוג. לכל היותר היינו מוכנים ליטול את שאר המינים, את 'העץ', ביד שמאל, היד שמשתתת בדרך כלל את יד ימין. אולם התורה יוצאת נגד תפיסה זו, ובאמצעות ארבעת המינים היא בונה את התפיסה הנכונה של היחס בין העץ לפרי. אין לתפוס את העץ ככלי טכני לייצור הפרי, אלא יש כאן דבר אחד ששניהם חלקים שלו. יתרה מזאת, כשם שהאב איננו אמצעי ליצירת הבן, אלא הבן הוא גילוי של האב, כך גם הפרי הוא גילוי של העץ. כשמאבדים את הקשר אל העץ, מאבדים את הקשר לשורש של הדברים, מתמקדים רק במה שנצרך כרגע. כך עלול האדם לאבד את המבט העמוק על החיים.

בנטילת ארבעת המינים אנו קובעים כי העץ הוא העיקר, הוא זה שנמצא ביד ימין, ואילו הפרי נמצא ביד שמאל. לאחר מכן, אנו מצמידים את שתי הידיים, מחברים את ארבעת המינים ומאחדים את העץ עם הפרי. המעגל המלא של החיים הבאים מן המקור הא-לוהי – המשפיע את המים, המחלחלים דרך השורשים בענפי העץ וממלאים את הפירות – הוא המרחב המלא המקיף את האדם ובו נועד האדם לחיות. אכילת פירות העץ איננה עומדת בחלל הריק כי אם מהווה פרי של קישור האדם אל מקורו הא-לוהי ואל העץ אותו הוא מצמיח להחיות את האדם.

ח. פרי עץ הגן

שאלת הקשר בין העץ לפרי איננה מתחילה בפרשת ארבעת המינים, אלא הרבה לפני כן. מצות ארבעת המינים מביאה לידי ביטוי נקודה שמלווה את התורה מראשיתה, מאז בריאת העולם.

פרשת הבריאה בנויה באופן מעניין: ראשית מופיע הציווי או המאמר של הקדוש ברוך הוא, ואחר כך בא פירוט של מימוש הציווי בפועל, כשלפעמים יש פער בין זה לזה. אחד המקומות שבהם מופיע פער הוא ביום השלישי:

וַיֹּאמֶר אֱלֹקִים תְּדַשָּׂא הָאָרֶץ דְּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי עֵשֶׂה פְּרִי... וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דְּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וַעֲצֵי הָעֵשֶׂה פְּרִי...

[בראשית א, יא-יב]

במחשבה הא-לוהית הפרי והעץ הם דבר אחד – "עץ פרי", אולם בבריאה בפועל יש מילה שמפרידה בין העץ לפרי – "עץ עושה פרי". כמו בפרק שלנו, שבו מפרידה משנה בין העץ לפרי, גם בביטוי "עץ עושה פרי" יש מחיצה שמבדילה בין העץ ובין הפרי. מחיצה זו היא המילה "עושה". כביכול, עצם הירידה מעולם המחשבה לעולם המעשה, מכניס את הבריאה למושגים של עשייה, וממילא מביא גם את ההתמקדות המופרזת בתוצאה. החיבור הרצוי בין העץ לפרי מופיע גם ביום השלישי לבריאה. הקדוש ברוך הוא אומר לאדם:

וַיֹּאמֶר אֱלֹקִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב... וְאֵת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְּרִי עֵץ...

[בראשית א, כט]

גם בפסוק זה, בצייטוט הדיבור הא-לוהי צמודים הפרי והעץ זה לזה. בעל 'הטורים' מעיר בפירושו שהביטוי הזה, "פרי עץ", נמצא רק פעמיים בתורה: בפרשת הבריאה ובציווי על ארבעת המינים. בשני מקומות אלו מופיעה אחדות העץ והפרי המתגלמת בפרי.¹⁴ אחדות זו ממשיכה גם בפרשת גן עדן (בראשית, פרקים ב-ג), ושם היא מגיעה לרמה חדשה: למעט כמה מקומות יוצאי דופן בפרשה, שבהם נעסוק בהמשך, מדברת הפרשה על אכילת העצים עצמם ואינה מזכירה כלל את הפירות: "מִפֶּלַע עֵץ הַגֵּן אָכַל תֹּאכֵל",¹⁵ "הָמֶן

¹⁴ הראי"ה קוק הרחיב בסוגיה זו באורות התשובה, למרות שלא קשר אותה במפורש אל מצות ארבעת המינים: "מתחלת הבריאה ראוי היה טעם העץ להיות גם הוא כטעם פריו. כל האמצעים המחזיקים איזו מגמה רוחנית גבוהה כללית ראויים היו להיות מוחשיים בחוש נשמתי באותו הגבה והנעם, שעצם המגמה מורגשת בו כשאנו מציירים אותה. אבל טבע הארץ. התנודדות החיים, ולאות הרוחניות כשהיא נסגרת במסגר הגופניות, גרם שרק טעמו של הפרי, של המגמה האחרונה, האידיאל הראשי, מורגש הוא בנֶעְמָו והדרו, אבל העצים הנושאים עליהם את הפרי, עם כל נחיצותם לגדול הפרי, נתעבו ונתגשמו ואבדו את טעמם. זהו חטא הארץ, שבעבורו נתקללה כשנתקלל גם האדם על חטאו. וכל פגם סופו לתקון. ע"כ מובטחים אנו בברור, שיבאו ימים שתשוב הבריאה לקדמותה, וטעם העץ יהיה כטעם הפרי, כי תשוב הארץ מחטאה, וארחות החיים המעשיים לא יהיו גורמים לחוץ בעד הנועם של האור האידיאלי, הנתמך בדרכו ע"י אמצעים הגונים, המחזיקים אותו ומוציאים אותו מן הלחץ אל הפועל. התשובה עצמה, המזרמת את הרוח הפנימי, אשר נטבע במצולות תהום של ההעדר והפך המגמה האידיאלית ע"י נתינת רוח לרוח הצדק, שנתן בתחלה במועקה, תתן עז לרוח האידיאלי לחדור בתקפו גם בחלקי כל המכשירים הרבים, ומכולם יוטעם טעמו של היוזי המגמתי, ולא ישא עוד האדם חרפת העצלות בדרך החיים האמתיים" (אורות התשובה, ו, ז).

יש לציין כי למרות שארבעת המינים לא נזכרים כאן במפורש, אין ספק שהם עומדים גם כאן ברקע. המושג "טעם העץ כטעם הפרי", מתייחס בדברי חז"ל במיוחד לאתרוג. הגמרא פותחת את דבריה על המשנה העוסקת באתרוג, במילים: "תנו רבנן: 'פרי עץ הדר', עץ שטעם עצו ופריו שוה, הוי אומר זה אתרוג" (בבלי סוכה, לה ע"א).

¹⁵ בראשית ב, טז.

הַעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבַלְתִּי אֶכֶל מִמֶּנּוּ אֶכְלֶתָ׃¹⁶ "הוא נִתְּנָה לִי מִן הָעֵץ וְאֶכְלֶתָ".¹⁷ לא אוכלים מפרי העץ, כי אם מן העץ. הפרי והעץ של גן עדן מאוחדים עד כדי כך שלא צריך להזכיר את הפרי, הפרי והעץ הם דבר אחד.

המקום היחיד שבו מופיע פירוד בין העץ לפרי הוא סיפור החטא, וגם כאן לא בכל הכתובים. כשהתורה מתארת מה רואה חוה כשהיא מסתכלת על עץ הדעת טוב ורע, היא אומרת:

וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל וְכִי תֵאָוָה הוּא לְעֵינַיִם...

[בראשית ג, ו]

זהו תיאור העץ מנקודת מבטה של התורה, המספרת לנו את המעשה. ממבט זה, עדיין לא מדובר על הפרי בנפרד מהעץ, אך לא כך רואה זאת חוה:

וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֵל הַנְּחָשׁ מִפְּרִי עֵץ הַגֵּן נֹאכֵל. וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגֵּן אָמַר אֱ-לֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ...

[שם, ב-ג]

בשפתה של האשה הפרי והעץ הם כבר שני דברים. אמנם שני דברים מאוחדים, אך מכל מקום שניים. על פי ראייה זו ניתן גם לנתק ביניהם. ואכן, חטא האשה הוא הפרדת הפרי מהעץ ואכילתו. חז"ל קוראים לחטאו של 'אחר', אלישע בן אבויה, "קיצוץ בנטיעות",¹⁸ והמקובלים מכנים כך גם את חטא אדם הראשון.¹⁹ נראה שמקור שם זה הוא פעולת החטא של אדם וחוה – ניתוק הפרי מהעץ.

הפרדת הפרי מהעץ איננה פעולה חיצונית בלבד, אלא היא נובעת מהפרדה פנימית בין דברים. המוטיבציה שמניעה את האשה לאכול מהעץ היא: "כי טוב העץ למאכל, וכי תאוה הוא לעיניים". כאשר הכול מתרכז בהנאה האישית, כל התמונה מטשטשת, הפרי נתפס בנפרד מהעץ, והניתוק הזה הוא למעשה ניתוק כל הווית הפרי והעץ מהקב"ה. כשהאשה מנתקת את הפרי ממקורו, היא, למעשה, מתנתקת מהקב"ה שאמר לה שלא לאכול ממנו. אמירתו של הקב"ה לאדם כי ביום אכלו מן העץ ימות, מגלה כי אכילה זו מנתקת את האדם ממקור החיים, וזה מה שמתרחש בניתוק הפרי מהעץ. חוה חשבה שבאכילתה מן הפרי היא מקבלת חיים, אך בעצם היא קיבלה דבר מצומצם מאוד שמחירו הוא הניתוק מכל מה שמסביב – השפע הא-לוהי שיורד דרך הגן והופעתו המרכזית בעץ החיים.

עונשם של אדם וחוה, גם הוא תוצאה של ניתוק הפרי מהעץ. על חוה נגזר ללדת בנים בעצב, ועל אדם נגזר להפיק את מזונו בצער ויגיעה. הניתוק בין העץ לפרי יצר קושי בתהליך ההגעה לפרי, והפך את כל התהליכיות בעולם למציאות מלאת סיבוכים, תהא זו החתירה אל פרי העץ או אל פרי הבטן.

¹⁶ שם ג, יא.

¹⁷ שם, יב.

¹⁸ תוספתא חגיגה (ליברמן), ב, ג; ירושלמי חגיגה, פ"ב ה"א; בבלי חגיגה, יד ע"ב.

¹⁹ ראו למשל בספר **שערי אורה** לרבי יוסף ג'יקטליה, השער החמישי: "אבל עץ החיים לא נמנע מאדם הראשון תחילה. אבל לאחר שחטא אדם הראשון וקצץ בנטיעות והפריד אלון, לא נתנהו להתקרב לעץ החיים לפי שחטא וחסוד היה".

ט. הפרי חוזר אל העץ

עיקרם של הדברים מצוי כבר בקיצור רב בדברי חז"ל. בדברי חכמינו מובאות כמה דעות בשאלת זהותו של עץ הדעת טוב ורע, ואחת הדעות היא כי היה זה האתרוג,²⁰ אשר טעם עצו ופריו שווה.²¹ בזאת מקשרים חז"ל בין העץ והפרי של פרשת בראשית ובין העץ והפרי של ארבעת המינים.²²

כל עיקרה של מצות ארבעת המינים הוא עבודת תיקון לחטאו של אדם הראשון, עבודה המוטלת על כתפיו של עם ישראל. במצוה זו אנחנו בונים מחדש את העץ, באמצעות איגוד כל חלקיו יחד. כשלוקחים אנו את העץ ביד אחת ואת הפרי ביד השנייה, מצויים אנו בנקודת הפתיחה הנוכחית של העולם, שבה העץ והפרי מנותקים זה מזה כמו אחרי החטא. עתה באה פעולת המצוה והתיקון – חיבור העץ על כל חלקיו אל הפרי, ונענועם יחד:

צריך לחבר האתרוג ללולב בשעת נענועו ולנענע בשניהם יחד.

[שולחן ערוך, אורח חיים, תרנא, יא]

איננו מנתקים את הפרי מהעץ על מנת לאכלו, אלא מביאים אותו יחד עם כל העץ לפני הקדוש ברוך הוא. איננו מברכים על הפרי לבדו, אלא אנומתקנים את הפירוד בינו ובין העץ, ומברכים על העץ כולו: "על נטילת לולב".

בראשי פרקים עמד על כך כבר הרמב"ן בפירושו לתורה:

ובטעם המצוה הזאת אמרו על דרך האגדות, שהמינין הללו באין לרצות על המים (תענית ב ע"ב). ועל דרך האמת, "פרי עץ הדר" הוא הפרי שבו רוב התאווה, ובו חטא אדם הראשון, שנאמר: 'ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל' (בראשית ג, ו), והנה החטא בו לבדו, ואנחנו נרצה לפניו עם שאר המינים...

[פירוש רמב"ן, ויקרא כג, מ]

הרמב"ן מציין כי "עץ הדעת טוב ורע" הוא האתרוג²³ (דבר שאת מקורו ראינו בדברי חז"ל, למרות שרמב"ן אינו מזכיר זאת כאן). המשפט האחרון בדבריו הוא העיקרי לענייננו, ועל כן נבארו: "והנה החטא בו לבדו" – אדם הראשון חטא בכך שניתק בין הפרי לשאר חלקי העץ, מתוך תאוה שגורמת לאדם להיות עסוק רק בעצמו ולהיות מנותק מכל הסובב אותו. "ואנחנו נרצה לפניו עם שאר המינים" – במצות ארבעת המינים מתרחש תהליך הפוך, שמרצה על החטא ומתקן את הקלקול. בשני דברים מהפכת המצוה את החטא: א. האדם

²⁰ ראו בראשית רבה, טו, ו; פסיקתא דרב כהנא, כ, ו. וזאת בשונה מבבלי ברכות, מ ע"א, ששם לא נזכר האתרוג כאחת האפשרויות.

²¹ בבלי סוכה, לה ע"א. ראו לעיל, הערה 14.

²² מדברי הרמב"ן עולה קשר גם בין השם 'אתרוג' לבין עץ הדעת. הרמב"ן מסביר כי אתרוג הוא שם ארמי למילה הדר, המקבילה למילה חמדה: 'והנכון בעיני כי האילן הנקרא בלשון ארמית אתרוג, נקרא שמו בלשון הקודש הדר, כי פירוש אתרוג חמדה, כדמתרגמינן: 'נחמד למראה' (בראשית ב, ט) – 'דמרגג למיחזי' (פירוש רמב"ן, ויקרא כג, מ). עץ הדעת עצמו מתואר על ידי האשה כ'נחמד להשכיל', המתורגם ע"י אונקלוס: "ומרגג אילנא לאסתכולי ביה".

²³ ראו בהערה הקודמת.

עובד לפני ה' במקום שיעבוד את עצמו ואת תאוותו. ב. הוא עושה זאת עם כל חלקי העץ במקום לנתק בין הפרי לעץ.

בנוסף, חשוב לציין כי התורה דורשת שבתחילת התהליך יהיו ארבעת המינים בבעלותו של האדם: "לכם" – משלכם".²⁴ האדם נדרש לקחת דווקא מינים שלו, ולעבוד בהם לפני ה' על פי מצוותו. תהליך זה מהופך לחטא אדם הראשון, שבו נלקח הפרי השייך לקב"ה כנגד רשותו כדי למלא את תאוותו של האדם. זהו היבט נוסף של תיקון החטא שבמצוה. לאחר שמשלימים ישראל את עבודת שבעת הימים, שבהם משמש האתרוג לשמחת לפני ה', ניתן להגיע אל האכילה המתוקנת.²⁵ אכילה זו מתוארת בדברי המשנה על אודות המתרחש בסופו של החג:

מיד התינוקות שומטין את לולביהן, ואוכלין אתרוגיהן.

[משנה סוכה, ד, ז]

תיאור זה משקף לכאורה נוהג שנהג בעם, ולא הלכה, ולכאורה אין לו מקום במשנה. אין זאת אלא שיש בנוהג זה ביטוי לדבר עמוק. האתרוגים הנאכלים על ידי התינוקות שאין בהם חטא, לאחר שתם הקיום המלא של עבודת ה' באותו אתרוג, מבטאים את ההגעה אל המדרגה שבה גם אכילת האתרוג הופכת להיות אכילה טהורה,²⁶ ובזה נשלם תיקון חטא אדם הראשון.²⁷

²⁴ ספרא, אמור, פרשה יב, פרק טז; בבלי סוכה, מא ע"ב.

²⁵ באופן מקביל מובא בדברי כמה מחכמי ישראל, כי לאחר כניסת השבת, ואכילה מעץ החיים, מותר היה לאדם הראשון לאכול גם מעץ הדעת, שהיה מתאחד עם עץ החיים. ראו לדוגמה בדברי השפת אמת: "ונראה כי בוודאי נברא גם עץ הדעת לאכול ממנו. אבל אדם הראשון אכלו שלא בזמנו ולא הותר לו לאכול, כי היה מוכן רק למקבלי התורה, שבזה יכולים לברר הטוב מהפסולת. וקודם שהיה לאדם הראשון כח עץ החיים, לא היה ראוי לאכול מעץ הדעת" (שפת אמת, פורים תרנ"ד, ד"ה העניין). וכן בדברי הראי"ה קוק: "וכל זמן שישנה עדיין הכרה שיש טוב ורע, אין האדם צריך להתקשר במזגו עם תכונה זו, לא יאכל מעץ הדעת טוב ורע, כי רק עץ החיים שכולו טוב מוכן הוא לו. ומוכן הוא לו גם אכלו מעץ הדעת טוב ורע, אחר שיעמוד במסות הרבות שהוא הולך ומתנסה, וזוהמתו הולכת ומטהרת, שכלו מזדכך ומדותיו מתתקנות, ותשוב ההכרה של עץ החיים להתקשר עימו, ואז יהפך עץ הדעת טוב ורע לעץ מלא חיים וטוב כולו" (אורות הקודש, ב, תנג).

²⁶ הערת העורך: על חג הסוכות כמדורגה של גן העדן קודם החטא, ראו במאמרו של רוני רדמן, "עצי שיטים עומדים", המופיע בגיליון זה, פרקים ה-ו, עמ' 26-33.

²⁷ מנהג נוסף – אכילה מהאתרוג בהושענא רבה כסגולה ללידה קלה – מבטא גם הוא את תיקון חטא אדם הראשון בדחיית האכילה מהאתרוג עד ליום השביעי, ונראה שהוא יונק בין השאר מהמשנה שהבאנו לעיל, שהרי שני המקורות עוסקים באכילת האתרוג ביום השביעי, ושניהם גם עוסקים בתינוקות (הערת העורך: אמנם, במשנה לא מדובר על תינוקות ממש אלא על ילדים, המכונים בחז"ל תינוקות). מנהג זה מובא בספר נזיר שמשון על המשנה, לרבי יעקב שמשון שחתי סיניגאליא, שנדפס בפיסא (=פיזה), איטליה, בשנת תקמ"ג (1783): "ראיתי בכתיבה דנוהגין הנשים עוברות ליטול הפיטם של אתרוג ביום הושענא רבה. והטעם הוא משום דאיכא מ"ד דעץ הדעת אתרוג הוה. ואח"כ נותנין מעות לעניים שהציל אותה ולעוברה ממות. ואומרת כך: רבש"ע בשביל חוה שהיתה אוכלת מעץ הדעת גרם אותו חטא מיתה בעולם ואם הייתי באותו זמן לא הייתי אוכלת ולא הייתי נהנית ממנו כמו שלא רציתי לפסול אתרוג זה בשבעת ימי החג שעברו, והיום שפסלתי אין בו מצוה וכשם שיש לי הנאה בפיטום זה כך הייתי נהנה לראות עץ הדעת שאמר הקב"ה לאדם וחוה לא תאכל ולא הייתי עובר את ציווי ותקבלני ברצון את תפילתי ואת תחנתי שלא אמות מלידה זו ותושיעני לילד בנחת ובלי צער ולא יהיה לי ולא לולדי שום נזק כי אתה האל המושיע ע"כ" (נזיר שמשון, דף לח, על מסכת סוכה, פרק ג, משנה ו, נטלה פטמתי).

תהליך זה מפענח את החוליה שנותרה חסרה בהבנת מבנהו של פרק ג בסוכה. פרק זה, העוסק בארבעת המינים, מציג בתמונתו הבסיסית את המצב הנוכחי שאחר החטא, מצב הטעון תיקון. לפי מצב זה, עומדים בצד אחד העץ ובצד השני הפרי. אולם משנה ד, המשנה היחידה בפרק זה שעוסקת בכל ארבעת המינים, מבטאת את האיחוד בין כל החלקים ואת החיבור בין התהליך לתוצאה. במשנה זו מופיעה המילה 'אחד' שבע פעמים! משנה זו מקבילה לדברי השולחן ערוך שלעיל: להצמיד את המינים שבשתי הידיים ולקיים את מצות הנטילה והנענוע.

יש הנוהגים לומר תפילת "יהי רצון" לפני נטילת הלולב. נוסח תפילה זו הוא: "יהי רצון מלפניך ה' א-לוהי וא-לוהי אבותי, בפרי עץ הדר וכפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל, אותיות שמך המיוחד, תקרב אחד אל אחד והיו לאחדים בידי..."²⁸ מהתפילה עולה כי ארבעת המינים הם כנגד "אותיות שמך המיוחד", כלומר האותיות המרכיבות יחדיו את שם ה' השלם – שם הוי"ה.²⁹ מצות ארבעת המינים מחוללת את התיקון המקרב את הנפרדים אחד אל אחד עד ייחודם. החיבור בין חלקי עולם הצומח הוא אחד המישורים שבהם מתגלה הא-לוהות בייחודה. החיות הא-לוהית שמפעמת בעולם מופיעה בסוכות דרך עולם הצומח. שמחת עולם הצומח החלה בחג האסיף – אם אין היא מפרידה בין הפירות, העצים שהצמיחו אותם, ומקורם הא-לוהי, הנה שמחה בהופעה א-לוהית שלמה.

י. אחרית דבר

יצאנו לתור אחר משמעותה של מצות ארבעת המינים, מצוה מפורסמת שמשמעותה לכאורה ידועות וברורות. את העיון המחודש במצוה פתחנו בדרך יוצאת דופן לכאורה – בהתבוננות במבנה של המשניות העוסקות בה, מבנה שמעורר כמה שאלות: מדוע נדחק האתרוג לסוף, ומדוע חוצצת משנה יוצאת דופן בין המשניות העוסקות בלולב בהדס ובערבה, לבין המשנה העוסקת באתרוג.

השאלות שעורר המבנה הציפו שאלות מקבילות שעלו מאופן הקיום המעשי של המצוה: מדוע מחזיקים אנו את האתרוג ביד שמאל ולא בימין, מדוע מחזיקים אנו אותו בנפרד משאר המינים, בעוד הם נאגדים ביחד זה עם זה, ומדוע נזכר דווקא הלולב ורק הוא, במטבע הברכה "אשר קדשנו במצוותיו וצונו על נטילת לולב". ההקבלה שבין השאלות על מבנה המשנה לשאלות על אופן קיומה, נתנה לנו את המסקנה המיוחדת הראשונה, כי המשנה כתובה במבנה המשקף באופן חזותי את המצוה ואת אופני קיומה. חזרנו אל הפסוקים, כדי לחזות בתמונה החיה העולה מהם, אשר מילים מופשטות אולי לא יוכלו להביעה. ציור של עץ מרוסק מפוזר ומפורד, אשר קם לתחייה מחדש, עת חלקיו הפזורים הנאספים מארבע רוחות השמים שבים ומתאחדים. ההלכה מפרטת שני שלבים בתהליך איחוד זה. השלב הראשון הוא האיגוד המכין לקראת החג, אשר מחבר את חלקי העץ, אך עדיין מותיר את הפרי בנפרד מהם. השלב השני הוא שלב הקיום הממשי של

²⁸ התפילה מופיעה בספר **שערי ציון** – ספר המכיל תפילות קבילות מאת המקובל בן המאה ה-17, הרב נתן נטע בן משה הנובר – ומובאת בסידור "תפילה ישרה" – בוסטון, ירושלים תשנ"ח.

²⁹ כך מפורש בסיפור חלומו של רבי מנחם רקנאטי, המדמה את ארבעת המינים לארבע אותיות שם הוי"ה. ראו לעיל, הערה 12.

המצוה, הנפתח בריחוק שבין העץ הנאחז ביד ימין לפרי הנאחז ביד שמאל, וממשיך בהצמדת שתי הידיים זו לזו, המשיבה את הקשר החי שבין הפרי לעץ, ומובילה אל הנענועים. עתה שב העץ השלם, שפריו נכלל בו, לנוע לארבע רוחות השמים כעץ חי שבעצם תנועתו מביע את החיות הא-לוהית המלאה המפעמת בו. באופן זה מביע האדם האוחז בעץ ואינו נוטל לעצמו את פריו, את דבקתו בא-לוהיו המחיה את העץ ופריו, את עולם הצומח כולו, ואת האדם והעם אשר אוספים בימים אלו את יכולי השנה שחלפה.

סכנת הניתוק בין האדם והפרי לבין העץ ומקורו הא-לוהי, היא הסכנה של עת האסיף. כמו יסודות רבים נוספים בתורה, מצויים שורשיה של התמודדות זו בפרשת גן העדן ובחטא אדם הראשון. עם בריאתו עומד היה גן העדן, כארץ ישראל בעת האסיף, כשכולו עצים גדושים בפירות, שכל שנותר הוא ליטול אותם, לאוכלם ולהודות לקב"ה עליהם. נקודת מבחן אחת נותרה לאדם: האם ינתק האסיף את האדם מא-לוהיו או שמא ידבק אותו בו? האם יבחר בעץ הדעת טוב ורע או בעץ החיים? הבחירה בעץ החיים מדבקת בקב"ה שנפח באפיו נשמת חיים, והבחירה לאכול מעץ הדעת טוב ורע שציווהו א-לוהים לבלתי לאכול ממנו, מהווה ניתוק הפרי מהעץ והאדם מא-לוהיו. פיתויו של האדם ללכת אחר תאוותו ולנתק את הפרי מעצו, הביאה על האדם את ניתוקו מא-לוהיו, את עונשו ואת גירושו מגן עדן. מצות ארבעת המינים מהפכת את היחס של האדם אל העץ, ואל מקור חייו הא-לוהי.

זכינו לפגוש בתובנה זו של עץ ארבעת המינים ותיקונו מציצה אלינו מצדדים שונים של התורה: מצאנוה רמוזה במבנה החזותי של המשנה, בציוור החי של פסוקי התורה, ובאופני קיום ההלכה; מצאנוה משתקפת גם במטבע הברכה, בנוסח ה"הי רצון", בדברים מתורת הקבלה ואף במנהגים וסגולות; את שורשיה מצאנו בפרשיות היסוד של התורה – פרשת הבריאה ופרשת חטא אדם הראשון. עומד עם ישראל בחג הסוכות לפני א-לוהיו ומתקן את אשר קלקל אדם הראשון בגן העדן, ובזה שב הוא וטועם במצוות החג מעין טעמו של גן העדן.